

TITUS POPOVICI AZ EGYÜTTÉLÉS: A TÖRTÉNELEM PARANCSA

Apámnak sok magyar barátja volt, irodai kollégák, tekepajtások és szurkolótársak a futballmeccseken. (Anyám örökbe hagyta rám teljes és tökéletes, szinte kozmikus ellenérzését ezzel az „ügynevezett sporttal“ szemben — az ő szavai, bevallott gyávasággal rejtőzöm el mögém —, „ahol egy sereg, máskülönből normális, megállapodott, családos ember elveszti az eszét, üvölt és veszekedik, miközben nézi, hogy néhány másik bolond, bohócnak öltözött*, ide-oda futkos egy labda után.“)

Legjobban emlékszem Bondor Miska bácsira, aki azt mondogatta magáról, hogy „háromszáz éve elmagyarosodott román és húsz éve elrománosodott magyar“; aki oly ijesztőleg hatott rám szénfekete pillantásával és oly elbűvölőleg „vilmoscsászári“ bajuszával. Mindig fekete zakót viselt és fehér piké mellényt, s hozzá kürtőkalapot és csíkos nadrágot, és volt egy bambusz sétatálcája, benne egy vékony toledói pengével, amelyet néha, a legnagyobb titokban, egy-két percre nekem is megmutatott, megsuhogtatva a riadt kígyóként sziszegő levegőben. Mély, zengő basszusa volt, és remek kettőt alkotott apámmal, mikor vasárnaponként mindnyájan családostul felmentünk a szőlőbe, ahol szalonnát süttünk és savanykát, nyelvet feskő bort ittunk; s a sápadt esti égbe feketén és ellenségesen felrajzolódó fák közt fel-

zengő nótaszavunk — „A ruginit frunza din vii“ és „Hull a levél, sárga levél“ — valami magasrendű, szép összhang kifejezésének tűnt előttem. Egy alkalommal, valamelyik ilyen „kiruccanáson“, egy ismerős család egyik fiúsarját a szülei kiállították szavalni, mert úgymond „felelmetes tehetsége van hozzá“. (Mélységesen hálás vagyok a szüleimnek, hogy engem egész gyermekkoromban megkíméltek az effajta gyászos mutatványoktól: „gyere, drágám, mondj el szépen egy verset“, „énekelj valamit, hadd lássák, milyen jó hangod van“ vagy „no, halljuk csak gyorsan, mennyi nyolcszor hét“.) A szőke, sápadt, beteges fiúcska, játékaink örökös „foglya“ — „Te vagy a fogoly, maradj itt a sarokban, nem jöhetsz ki, mert be vagy zárva egy nagy lakattal“ — a vörös ördög szemekkel hunyorgó tűzhöz lépett, harcias pózba vágta magát, amit otthon bizonyára begyakoroltattak vele, s elkezdett sipítani egy sületlen versikét, ami valahogy így szólt:

*Román, hegyek szülötte,
Kerekedj fel hamar,
Légy kész, mert átkozott és
Kegyetlen a magyar!*

Bondor bácsi volt az első, aki tapsolni kezdett: „Brávó, kedvesem, mondhatom, nagyon szép!“ — és kürtőkalapja pereme alatt gunyorosan villant a tekintete. Apám azonban halálosan megharagudott:

— No, ez volt az utolsó alkalom, hogy velünk jöttetek. Kár, hogy a gyerekek is itt vannak, különben mondanék nektek

* Az eredetiben: *Imbrăcați ca „bohóții“ — termenul ardelean pentru clown.* A magyar nyelvű szövegből ezt, mint lefordíthatatlant, ki kellett hagynom. — *A fordító megjegyzése.*

egy-két keresetlen szót. Menjünk innen, anya, szedd a holmikát, te meg jöjj, Miska bácsi, folytatjuk nálunk az udvar végében, ott is friss levegő van! — A „művész“ nyaklevest kapott megbotrálkozott szüleitől: „Isten tudja, hol szedi fel ezeket a hülyeségeket, mert mi...“ De apám hajthatatlan maradt.

Pedig az ő gyermek- és kamaszkorának városa, Belényes, hosszas és szövevényes nemzeti torzszalkodások színhelye volt. Itt, ebben a régi román kultúrközpontban, talán még hangsúlyozottabban, mint másutt, elnemzetietlenítő próbálkozások is történtek. Nem véletlen, hogy mi olyan neveket viselünk, mint Titus, Augustin, Virgiliu, Corneliu, Sever, Septimiu; nem valamilyen „latinság-tudatból“ van ez, hanem egyszerűen abból az okból, hogy az akkori magyar hatóságok anyakönyveiben egyes nevek automatikusan változtak át: a Ion — János, a Teodor — Tivadar, a Iuliu — Gyula, a Victor — Győző lett. Az Egyesülés idején tragikus, véres eseményekre is sor került, s ezeknek az emléke, ez a nyílt és értelmetlen seb, sokáig fennmaradt még és sok lelket megmérgezett, amiről a későbbiekben még fogok beszélni. Az összettközések legártalmasabb utóhatása azonban, úgy tűnik, nem fennmaradt emlékek (a történelem, bizonyos szemszögből nézve, nem egyéb abszurd véráldozatok hosszú soránál), hanem a tudatban iszapként lerakódott hajlam a másik fél *megalázására*, lebecsülésére amaz egyetlen okból, hogy az magyar, román vagy zsidó. Ezek a szavak: „boanghenă“, „bűdös oláh“, „bűdös zsidó“, engem a legsúlyosabb sértségnél mélyebben sebeznek meg.

Biharban a történelem hozta magával, hogy együtt éljünk s együtt dolgozzunk, ugyanazon sors fiaiként; s mikor a keményen robotolók, földjük rabjai — a földéi, mely nem volt az övék — kiegyenesített kaszákat és hegyes vasvillákat ragadtak, senki sem kérdezte, hogy csatasorbeli társa Ion-e vagy János. Nem válogattak közöttük soha a tömlőcök s az akasztófák sem. Ionnak éppolyan nyomorúságos háza volt, mint Jánosnak; gyermekeik éppúgy nem járhattak iskolába, sem románba, sem magyarba, s elgyötört tagjaikra és megfagyott szemükre egyenlőképp borultak ugyanazok a hantok. Erről a szoros érzelem- és érdekközösségről mindenféle erkölcsi és politikai elvnel többet mondott számomra egy valóságos történet, amelyet Sütő András barátomtól, egy nemrég megjelent ragyogó könyv (*Anyám könnyű álmot ígér*) szerzőjétől hallottam néhány éve, egy tavaszi délben, Traianus osz-

lopa előtt, Rómában — mert a sors íróniája, hogy gyakrabban találkozunk egymással távoli tájakon, mint itthon.

„Két paraszt, egy román s egy magyar, szomszédok, valamin összevesznek. Csak úgy, egy semmiségen, ahogy ez előfordul tanultabb emberek közt is. Miután elküldözgetik egymást, a szüleiket, nagyszüleiket, élő és holt felmenőiket melegebb éghajlatra, s fenyegetőznek bicskával és fejszével, kifogynak a szóból, és akkor sor kerül a »boanghenă«-ra és a »bűdös oláh«-ra. Ezekkel a dolgokkal azonban a törvény nálunk nem tréfál.

Tárgyalás, ítélethirdetés: egy év, másfél év mindkettőnek »nemzeti gyűlöltre való bujtogatásért«. Miután illedelmesen s a pillanat ünnepélyességétől áthatottan meghallgatják az ítéletet, egyikük, mindegy, hogy melyik, a bíróhoz fordul:

— Hát, bíró úr, a törvény törvény, megértem. Csak arra kérem, engedje meg, hogy hazaugorjak egy kis szalonnáért meg pipadohányért. — Mire a másik bűntárs sértődötten felpattan:

— Hadd az ördögbe, van nekem itt szalonnám meg pipadohányom, aztán itt együtt leszünk, s megosztjuk; tán nem hagyjuk egymást a bajban, mi az ördög, sze emberek vagyunk és szomszédok...“

Én ott helyben felmentettem volna mindkettőjüket. De hát a törvény — törvény.

— — — — —

1940... Az „Anschluss“, Csehszlovákia, Sir Neville Chamberlain és Monsieur Daladier; a müncheni kapituláció, a huszadik század Canossa-járása; a Maginot-vonal nem bizonyul áttörhetetlennek; marne-i és verduni emlékek (főlősleges mésszárlások sötét emlékei, amelyek a később költeményekben, regényekben, filmekben, képeken és szobrokon magasztosítanak fel egyfajta „tűzoltó-realizmus“, úgy látszik, igen hosszúéletű stílusában); „la furie française“; „a szurony, uram, a szurony, végül mégiscsak az dönti majd el a háború sorsát“; „nekünk is van II. Károly-vonalunk, csak merjenek jönni...“

Később láttam a II. Károly-vonal munkálatait: a tankelhárító akadályok a községek be- és kijáratánál, hát azok legalábbis igazi mesterművek voltak, a nagy Vauban is gyönyörködhetett volna bennük. Néhány oszlop az országútba ágyazva, kettes vagy hármas sorban (a község stratégiai jelentőségétől függően), s az oszlopok közt rekettvevszöből font kerítés, melyre — mint tudnivaló — a páncélcocsik nagy mértékben allergiásak. Hogy a falusi szekerek mindazonáltal ki-

és bejárhassanak, az oszlopok közt keskeny kígyóút vezet át, amelyen egy tank nem férhet el, valamivel szélesebb lévén. Nem tudom, hány tanknak állták útját ezek az akadályok, de azt igen, hány szénásszekér borult fel a kényszerű szlalomok közben... A román burzsoázia önfeláldozóan és hozzáértően gondoskodott a „szent határok“ megvédéséről. Belényes tömve volt katonasággal, főképpen hegyivadászokkal, és az ezredparancsnok, Strat ezredes, Liviu Rebreanu egyik nővérének a férje, egyike volt azoknak a román tiszteknek, akik számára a haza és határai nem jelentettek pusztán üres szót: az ezred harcra készült. Hozzánk is bekvártélyoztak egy fiatal alhadnagyot, a Mánástirea Dealului-i katonai liceum friss végzettjét; nekem roppant imponálónak tetszett galambszíni „à la gauloise“ bajuszával, melynek két vége a zubbonya hajtókájáig csüngött.

S aztán láttam őt sírni, mint egy gyermeket, a megalázottságtól és tehetetlen haragtól a bécsi diktátum döbbenetes hírére. Nem, ez nem lehet igaz, ezt nem volt képes felfogni senki, hogy az ország testének egy darabját harc nélkül fel kell adni egy arcátlan döntés következtében. Manoilescu elájult fájdalomában odafent Bécsben, ám végül is *aláírta* a döntést, s ha jól tudom, később sem lett öngyilkos, hanem fájdalmas szívvel megtért a mezőgazdaszathoz, mivelhogy „gyáriparos és mezőgazdász“ volt. Nem, ez valami abszurd dolog volt és hihetetlen; nagybátyám, Petru Bugă tanító — a ki nek egyéniségem alakulásáért sokat köszönhetek — utóbb elmesélte nekem ennek a néma, lecsüggesztett fejű visszavonulásnak egész kálváriáját, amikor a fegyverek töltve voltak, de a ravaszukra tett ujjat a román burzsoázia *történelmi méretű árulása* megbénította.

Nem, ez lehetetlen volt.

Azokban a napokban híre ment, hogy Szebenben nagy népgyűlés lesz, amelyen Iuliu Maniu bejelenti a nemzeti ellenállási háború megindítását. Pontosan emlékszem arra az estére, amikor apám egyszerűen, hangzatos szavak nélkül búcsút vett tőlünk, és elindult harcolni. „Legyetek óvatosak, vigyázzatok magatokra...“ Mi egyébként már felkészültünk, volt némi tartalékunk: mintegy tíz kiló cukor, vagy kétszerannyi liszt, s egy bödön zsír. Két vagy három nap múlva aztán hazajött apám, borotvátlanul, karikás szemmel, piszkosan, s valamely vak dühvel telten, amilyennek sohasem láttuk. „A barom, a nyomorult, a szenilis hülye, az áruló pénzeszsák... az

Elnök Úr!... a Nagy Román!... a badacsonyi Szfinx!... Nem dugta a képét a tömeg elé! Elküldte Corneliu Coposut, Ilie Lazárt vagy mit tudom én kit, *ejusdem farinae*, s az »beletörődésről«, »forró imákról«, »a mostoha sors előtt való meghajlás szükségéről« beszélt a népek.”

Mielőttünk akkor foszlott szét a Maniufitosz, melyet oly hathatósan és — ismerjük el — olyan ügyesen tápláltak be Erdélyben főleg a kispolgárság s a parasztság lelkébe. Maniu politikája, minden nemzetellenessége, a Vaszgárdával való komázás, a Zelea Codreanuval kötött választási paktum, s mindezek betetőzésekként az említett megalkuvó gesztus ellenére — ami tovább folytatódott az Antonescu-diktatúrával való, a jezsuita *reservatio mentalis* alapján álló együttműködéssel, az augusztus 23-i fegyveres felkelés fékezésével (amelyről a Iuliu Maniu-gárdák patronálója, saját nyilatkozata szerint, *csak másnap* értesült), a „Feketeszűrösök“ ellenforradalmi bandáinak szervezésével, a háborús bűnösök padján ülő Antonescunak nyújtott joggal, és végül is befejeződött azzal a gyászos szökési kísérlettel — mindezek ellenére Maniu néparuló politikája nem nélkülözött bizonyos mélyebb gyökereket, amelyek 1918-ban, az Egyesülés ünnepeyes pillanatában indultak sarjadásnak.

Tehát a mítosz, mint minden mítosz, tartós volt; s végül is ki tudott eligazodni a burzsoá politika szövevényében, melyben maga a román burzsoázia is utat tévesztett?

Ugyanakkor azonban, pontosabban még a bécsi diktátum előtt, az RKP álláspontja szilárd és megingathatatlan volt; a kommunisták pártja már akkor kezébe ragadta a nemzeti méltóság zászlaját, melyet a „történelmi“ pártok megrongyolódni hagytak és eldobtak. Hadd idézzek csak egyetlen, kevésbé ismert példát. Egy brosúráról van szó, amely 1939 márciusában jelent meg Nagyváradon, írója *Szenkovits Sándor munkás*, a címe pedig: *Nem kapitulálni! Ellenállni!* Ebben a brosúrában mostani barátom, Sanyi bácsi — aki a Delta birodalmában vagy retyezáti menedékházunkban hosszú-hosszú éjszakákon át annyiszor idézte fel előttem, mit jelentett pártunk bonyolult, rendkívül sokoldalú, hősiességű munkája az illegitimitásban — azt írja, hogy az erdélyi magyarok szabadsága, függetlensége és fejlődése elválaszthatatlan a román nép nemzeti függetlenségétől, Románia sorsától. Márpedig Románia függetlenségét és területi épségét — írja — a tengelyhatalmak súlyosan fenyegetik,

s ez a fenyegetés így egyúttal az erdélyi magyarok ellen is irányul; ezért tehát mind a magyarok, mind az egész román nép érdekével összhangban, határozottan antirevizionista álláspontot foglalt el (a szó akkori értelmében, tehát a határok revíziójára vonatkozóan, de magától értetődően abban az értelemben is, ahogyan ma használjuk, igaz, eléggé ellentmondásosan). És miután levonja a fentebbiekből adódó összes következtetést, elvtársai nevében kijelenti, hogy készek a tengelyhatalmakkal és csatlósáikkal szemben, ha kell, fegyverrel a kézben, szervezetteren, bátran, véráldozat árán is megvédeni Románia határait, a politikai harc terén pedig készek leleplezni a tengelyhatalmak belső ügynökeit, legyenek azok magyarok, németek vagy románok — mert nem a budapesti hitlerfasiszta uraktól várják nemzetiségi jogaik biztosítását, hanem a román néppel való egyetértéstől és együttműködéstől, a két nép egységétől.

Nem tudtunk rólok — mondta apám egy-két évvel ezelőtt, amikor felolvastam neki a brosúrából a fentebb ismertetett részt —, börtönben voltak vagy üldözték őket... Én akkor beléptem volna *bar-melyik* pártba, amelyik fegyveres harcot hirdet, és kitartottam volna halálig.

Az ő számára mindenesetre attól a szebeni naptól kezdve Maniu megszűnt létezni, s lehet, hogy bennem is azóta rögződött, egyelőre öntudatlanul, az az embertípus, amelyet később Romulus Papp de Zerind és Salvador Varga alakjában próbáltam meg leírni. Jól, rosszul írtam-e le, nem tudom. Lehet, nem elég „tárgyilagosan“. De mikor hazaárusról van szó, nem voltam és nem vagyok képes tárgyilagossnak lenni.

Lehet, hogy apámat az a szebeni eset indította arra, hogy 1944-ben belépjen az RKP tagjainak sorába. Hogy miért és hogyan zárták ki, később elmesélem.

Belényes székvárosa lett a megcsontított Biharnak. Házunk egyre inkább hasonlítani kezdett holmi éjjeli menedékhelyhez, azzal a különbséggel, hogy anyám — a tisztaság és rend megszállottja — vigyázott, hogy minden „ragyogjon“; több mint tíz család húzódott meg nálunk, egymás hegyén-hátán aludtunk, s az udvaron főztünk nagy rézüstökben, miközben a város lejtős utcáin zöldinges bandák vonultak és azt üvöltözték:

*Halált, halált csak gárda-taghoz illőt,
Mely esküvőnél szentebb esküvő...*

(A vasgárdista „győzelem“ napján, amelyet a bécsi diktátum nyílt elfogadása szentelt meg, s az a csata, mely közben néhány golyólt lőttek a II. Károlyt és Lupescu asszonyt száműzetésbe vivő vonat után, apám kicsiny irodájában megjelent egy csizmás, zöldinges, vállszíjas, derékszíjas és az utóbbin fatokba dugott Mausert hordó postai kézbesítő, akiről apám azt mondta, hogy „részeseg nyomorult, ha nem volnának gyermekei, régen kirúgtam volna“, s elordította magát: „Éljen a Gárda és a Kapitány, bajtárs.“ Mire apám rádörrent az ő ablaküveg-repesztő hangján:

— Bajtárs vagy te a keresztanyád térdével, én neked *tiszelt postafőnök úr* vagyok, megértted? Most pedig mars ki innen, s nekem jelentkezz szabályos postai egyenruhában, nem efféle cirkszi maskarában.)

A házunkban elszállásolt menekültek közt volt bizonyos N. is, egy finom, előkelő, „sel et poivre“ bajuszkát viselő úr, azelőtt valamilyen főtisztviselő — talán épp igazgató — a nagyváradi posta-inspektorátusnál. Nagyváradon való megjelenése 1920 táján emlékezetes esemény volt. Egy napon értesítés jött Bukarestből, hogy N. úr, a nagyváradi központi postahivatal új főnöke, ekkor s ekkor érkezik. Az állomáson ünneplőbe öltözve, fecskefrakkban, csikos nadrágban, glaszékesztyűsen és kürtökáloposan várták jövendő beosztottait, csaknem valamennyien bécsi és budapesti főiskolák végzettséjei, dr. Ioanovicu, dr. Bondor Mihály... s valahol hátul a fiatal, harmadosztályú kishivatalnok, Popovicu Augustin is. A vonatról egy bohó, evezős-sapkát és világos selyem hajtókéjú szmoking-kabátot, fehér nadrágot és teniszcipőt viselő ifjone szállt le, elegánsan lóbálva kocás útitaskáját. „Jó családból való fiú“ volt, jó összeköttetésekkel a liberálisoknál; öt év alatt vagy három házat szerzett magának Nagyváradon, arroganciája nem ismert határt, s alig lehetett megakadályozni, hogy teljesen szét ne züllessze az osztrák—magyar időkből maradt postahivatalt, amely — mint a közszolgáltatások általában — náluk bő tapasztalat alapján, kifogástalanul volt megszerveve.

S minthogy most Belényes lett a megyei székváros, N. úr, miközben nálunk lakott és a mi asztalunknál étkezett, elintézte, hogy kinevezzék postafőnöknek apám helyére, akinek úgymond nincs „felsőbb“ végzettsége. Igaz, hogy N. úrnak sem volt egyéb végzettsége az érettségénél, de neki „felsőbb“ összeköttetései voltak. (Az ember, mint egy kissé

cinikus barátom a mi korunkra vonatkozóan megjegyezte, nem egyéb, mint „összeköttetéseknek summája.”) Minket tehát röviden és halogatás nélkül kitétek a házunkból (egy vagy két napot kaptunk rá, hogy helyet keressünk bútoraink elraktározására), s ettől kezdve aztán egyetlen bolyongás lett az életünk; de erről később fogok beszélni.

Egyelőre ott vagyunk abban a szomorú emlékü szeptemberben és októberben, amikor mi, gyermekek — váradi pajtásaim, akiktől azelőtt egy évvel váltam meg — elfoglaltuk a posta százaz kórkokkal tele udvarát, az összes melléképületeket, a padlásokat és a pincéket. A menekültek mindnyájan hősök voltak, súlyos veszedelmeken mentek át, úgyhogy én egyszerre lefokozódtam; nem én voltam többé a „főnök”, hanem akkori és mostani jóbarátom, Romică Anderco, jelenleg a tulceai kikötő kapitánya, társam a pompás tavaszi és őszi vadásztúrákon Caraorman felperzselt nádasában, Belciug tavain, Grasnicolon, szél permetezte folyékony aranytól csillogó reggeleken, amikor vonulni kezdenek a vadludak, felhangzik nosztalgikus, bánatos kiáltásuk, és a kéz rátapad a fegyver agyára... Romică főnökségét senki sem próbálta elvitatni, többek között azért sem, mert volt egy pisztolya; igen bizony, valódi pisztolya volt, egy öt milliméteres, kétlövetű Deringer négy golyóval, amelyet állandóan rejtegetnie kellett, mivelhogy az apja, Cornel Anderco úr, fölöttébb hirtelen haragú ember volt.

A régebbi és új menekültek naponta összegyűltek; némelyek elmesélték, hogy maradni akartak, de huszonnégy órai hatállyal kiutasították, marhaszállító vagonokba tuszokolták, leköpdözték, megalázták őket, látniuk kellett, amint a „nyilasok” rávizelnek a román zászlóra; a keserűség és felháborodottság nőttön-nőtt. „Hagyjátok, biztosan túloznak is!” — mondta apám, de akkor híre jött az ippi és ördögkúti vérengzéseknek; gyermekeket, nőket, öregeket gyilkoltak meg azzal az ürüggyel, hogy gránátot dobtak közéjük. Nem lehetett szó többé semmiféle túlzásról; a szenvedélyek zsílípei mindenütt felszakadtak. Ekkor megjelent nálunk apám néhány magyar barátja, akik nyugtalanok voltak és féltek, nehogy a menekültek rajtuk álljanak boszút.

— Hát én hol vagyok? — mennydörgött apám. — Hát én ki vagyok, a belényesi postahivatal főnöke, vagy egy nagy senki? Ha én telefonálok Bukarestbe... igenis, Bukarestbe, mit néztek úgy rám? Hát hibásak vagytok ti valamiben? Köz-

tetek is akad épp elég szemét ember, köztünk is; na gyerünk, igyunk egy fröccsöt, s nézzek a munkám után, mert ki se látszom belőle.

Amikor megjelent a *Străinul* (Az idegen) című regényem, azért a fejezetért, amelyben a „Iuliu Maniu gárda” szárazajtai és más székelyföldi bestiális vérengzéseiről írtam, keserű szemrehányásokban volt részem Nagyváradon.

— Hogy írhattál ilyesmit, még hogyha megtörtént is? Nem gondoltál rá, milyen színben tűnünk fel *mi, románok?*

— Számomra azok, akik képesek voltak ilyesmit elkövetni, nem románok. Sőt még csak emberek sem. Egy külön alfaj, amelyet ki kell irtani.

— De hát az ippi és ördögkúti bestiálításokról miért nem írtál? Miért említetted azokat csak futólag?

Nem emlékszem, akkor mit válaszoltam, de íme mai válaszom a kérdésre: mint kommunista román író, a román fasizmus, a román nevet bemocskolókk leleplezését tartottam és tartom feladatomnak.

Ami pedig a magyar fasiszták, a „szálasisták”, „nyilasok” rémtetteit illeti — amelyeket én magam *éppolyan jól ismerlek* —, meggyőződésem, hogy azokról még fogok olvasni Sütő András, Szabó Gyula vagy Páskándi Géza barátaim írásaiban; mert csak ha tüzes vassal égetjük ki ezt a fekélyt, a huszadik századnak ezt a rettentő szegényfoltját, csak akkor mondhatja el a nyomasztó emlékek sebhelyeit még tudatában viselő nemzedékünk, hogy megtette kötelességének egy részét. Csak egy részét — de talán a legfontosabbat.

Pontosan emlékszem, milyen körülmények közt hallottam először a szárazajtai tragédiáról.

Tizenkilenc éves voltam vagy húsz — és a színházak újonnan kinevezett felügyelője! Apám levelét, melyet ez alkalomból küldött, maig is őrzöm egy dossziéban. „Mit ért meg az öreg az új időkből?” A levél így szól:

Nagyvárad, 1950. márc. 14.

Kedves fiam,

leveled, melyben értesítesz, hogy kinevezetked inspektorának, és hogy mostantól kezdve nem szorulsz rá a mi segítségünkre, csöppet sem volt számunkra örvendetes. Ellenkezőleg, mind anyádat, mind engem igen elsomorított. Maga a hang, ahogy megírtad, bizonyítja meg-

gondolatlanúságodat és éretlen ítéltejedet. Ami pedig azt vagy azokat illeti, akik ilyen felelős állásba kineveztek, nem akarok semmilyen minősítést használni, de mondod meg nekik, hogy apád komolytalanoknak találja őket. Én több mint 30 évig dolgoztam, míg azon meg-tiszteltetésben részesülhettem, hogy inspektor legyek a P.T.T.-nél!!! Hogy pedig te, 20 éves éretlen fiatalember, ilyen felelős tisztségbe juthass, az egészen ele-mi felelőtlenségről tesz bizonyosságot annak (vagy azoknak) a részéről, akik ki-neveztek. És hogy te, a mi fiunk, ezt elfogadtad, mélységesen bántotta mind anyád, mind engem. Egész éjszaka nem aludtunk, s azon töprengtünk, mit hi-báztunk el a nevelésedben, hogy ilyen könnyelműnek bizonyulhattál. Mind anyád, mind én igen határozottan ké-rünk, nézz a tanulás után, az Egyetemen példásan látogasd az órákat, s az erkölcsi magatartásod olyan legyen, hogy mi bármikor arcpirulás nélkül hallhassunk rólad.

Apád,
Augustin Popovici

Ui. Anyád küld valami süteményt. Ha nehezedre esik beadni a lemondásodat, írd meg nekem annak az elvtársnak (vagy elvtársaknak) a nevét, akik megbíztak, s én majd megmagyarázom nekik, hogyan állnak a dolgok.

Nos tehát, ebben a fontos minőségem-ben, mint felügyelőt, kiküldtek az éppen kampányban lévő marosvásárhelyi ma-gyar színház turnéjának „jó menetéről” gondoskodni.

Mi történt voltaképpen? Májusban azon a vidéken nagyszabású vallásos ün-nepélyt szoktak tartani — azt hiszem, még ma is tartanak —, s a minisztérium úgy látta, hogy egy jól és kellő eréllyel megszervezett világi ellen-kampány (sza-badtéri színelőadások, sportversenyek, futballmeccsek, tánc) letéríti majd a Székelyföld lakosait misztikus tévelygésük útjáról, s a tudományos materializ-mus fénylő magaslatai felé kalauzolja őket. Oly rámenős mozgósítás volt, mintha háború tört volna ki, s ezért csak hosszas járkálás után találtam rá a truppára, mely Kaverin valamelyik — egyébként szép — darabját játszotta; az-tán együtt utaztunk tovább egy minden-féle kellekkel, díszlettel, valamint színe-szekkel zsúfolásig megrakott teherautó-ban, végig a szorosokon. Kegyetlen hideg volt, én pedig csak egy könnyű városi ruhában érkeztem; előadás után magam-ra vettem a darabban szereplő szovjet

tiszt köpenyegét, ami arra készítette szál-lásadó gazdasszonyunkat, hogy mikor meglátott, a ferje után kiáltson:

— Andor! Már az oroszok is jöttek!
A teherkocsi sofőrje rokonszenves fia-tal legény volt, jól összebarátkoztunk; egyformán szerettük a borókapálinkát, azaz a „fenyővizet”. Egy langyos délutá-non (van egy-egy pillanat, mikor a ta-vaszt ugyanaz az oktalán, bizonytalan, a szívet enyhén megdobogtató szomorú-ság lengi be, akár az ősz) a Maros partján álltunk egy mihaszna horgász-felszereléssel. A sofőr akkor elmesélte, hogyan ítéltek őt halálra.

Honvéd volt, tényleges katona, és Bu-dapesten érte az ostrom. Megpróbált át-szökni az arcvonalon a szovjetekhez, de elfogták. A rögtönítélő katonai bíróság matematikai pontossággal működött, alig több mint három perc alatt letárgyalta a perét, és halálra ítélte; a kivégzésre másnap hajnalban került volna sor, mi-vel a hóhér (Magyarországon akasztottak, s ehhez a művészethez szakember kel-lett) más „hasonszőrűekkel” volt elfog-lalva.

Sohasem felejttem el aprólékos, de nem túlzó elbeszélését mindenik átélte perc-ről, mikor kétségbeesetten tapogatta az őnála sokkal hosszabb életének készült falakat; mikor fel-fellobogott benne a reménykedés; mikor jött a szenny-színű hajnal, s ő százszor elképzelte, amint láthatatlanul átbújik a kulcslyukon és elindul hazafelé... Reggel érte jöttek, de nem a kivégzőhelyre vitték, hanem egy magasrangú tiszt elé, aki így szól:
— No fiam, egyelőre nem akasztunk fel.

— Alázatosan kérdelem, mikor szíves-kednek felakasztani? (Nem, az abszurd egyáltalán nem „mozgósító témákban” szükkölködő írók kitalálása.)

Közölték vele, hogy parancs jött a kivégzések felfüggesztésére; az elítélteket az első vonalba küldik, ahol vértükkel moshatják le a gyalázatot „hősies küzde-lemben a harcoló Magyarország meg-védéséért”.

Így került az első vonalba, ahonnan egy félóra múlva újra megpróbált át-szökni a szovjetekhez — s ezúttal sze-rencsésen. És aztán ugyanő beszélt el, hosszas kérésemre, rendkívül restel-keve, s mindvégig félve, *nehogy meg-bántson*, a Maniu-gárdisták szárazajtai öldöklését. Elmondta, hogyan vonultak be a faluba egy este üvöltve, füttyöget-ve, a levegőbe lődözve a vasgárdista csa-vargók, kalandorok és közönséges bűn-özök, a társadalom söpredéke, Gavrilă Ol-teanu, a Szeben környéki puskaműves

és „nagy román“ vezetésével.

A „vezérkar“ összeült... nem, nem mondom meg, hogy kinek a házában, nem az illető neve miatt, amit egyébként nem is tudok, hanem a foglalkozása miatt; aztán összeterelték az egész falut a templom udvarára, s ott néhányat közülük lefejeztek, az asszonyok, gyermekek jelenlétében, akiket Daimler-Puch géppisztolyaikkal kényszerítettek helyben állni. (Mindezt már megírtam borzalommal és undorral eltelten, de azazal a meggyőződéssel, hogy meg kell írni, *Az idegen* XVI. fejezetében; nem tudom, jól-e vagy rosszul.)

Most egy-két esztendeje kedvenc retyezáti menedékházamban a *Carpații*-nak, ennek a szép vadász és sporthorgász folyóiratnak régi évfolyamait lapozgattam, amelyet dr. Ionel Pop szerkesztett — a jeles vadászati szakíró, akit gyakorta látok lassan és méltóságteljesen az Írók Háza felé lépkedni. Nem merem megszólítani, mert nem ismer; vagy egy-két évvel ezelőtt a *Carpații* egyik régi számában olvastam egy vadászati témájú cikket, mely alatt a Gavrilă Olteanu aláírás állt; a szerző elbeszéli, hogyan lőtt egy őzbakot, s miután átborzongott rajta a sikerült lövés láza, hogyan közeledett a bakhoz „vadász-módra“, levett kalappal, „utolsó üdvözléssel“ járulva az immár holtá dermedt ellenfél elé, aki a sportszerű küzdelem gyönyörűségét szerzte meg számára.

Néhány héttel ezelőtt pedig, miközben levéltári anyagokat tanulmányoztam a Petre Sălcudeanu barátommal közösen írott folytatásos tv-játékban való felhasználás

nálás céljából, a következő okiratra bukkantam:

Jegyzőkönyv

Ma, 1944. szeptember 6-án...

Alulírottak, Iuliu Maniu úr azon utasítása értelmében, hogy alakítsunk önkéntes ezredeket a leigázott Erdély felszabadításáért folyó harcban együttműködni... megkezdtük az önkéntesek felvételét, akik azon célból lépnek be a mondott ezredbe, hogy elűzzék a hamisság és hazugság által uralomra jutott kormányzatot.

Gavrilă Olteanu, parancsnok

Majd tovább, ezúttal a letartóztatása után, az állami szervek előtt tett vallomásából:

„Il olyan egyént találtunk, akiknél fegyver, lőszer és katonai felszerelés volt (mindenkinél volt ilyen azokban az időkben! — T. P.), és ezeket az egész község színe előtt, *nem lévén semmilyen lehetőség a brassói haditörvényszék elé szállításukra* (kiemelés tőlem — T. P.), golyó általi halállal kivégeztük.“ És alább:

„Én, látva a székelyek kovásznai, pákói, zabolai rémtetteit, amelyeket hallatlan kegyetlenséggel követtek el, úgy döntöttem, hogy ezt a kettőt fejszével végezzem ki...“

A szárazajtai áldozatokról nem találtam semmi feljegyzést; a fiatal sofőr azt mondta, hogy egyikük a magyar vöröshadseregben harcolt 1919-ben, egyikük pedig a legszegényebb ember volt a faluban.

Csordás Elemér fordítása

Részletek a szerzőnek a *Luccefáruiban* folytatásokban megjelent önéletrajzi írásából.